

Note și fapte de folclor și filologie.

— Poezii de la Români din Serbia: *Cântecul Dunării (Voinicul care își caută mândra)*. — *Voinicul Dumitrașcu și calul*. — Asemănări cu *Miorița*. — Terminii *iortoman (ortoman), laie (laiu)* din *Miorița* ș. a.

I.

Câteva fapte de folclor.

În afară de materialul folcloristic, pe care l-am cules acum 17—18 ani (1910—11) și l-am publicat împreună cu colegul G. Vâlsan¹, mai am personal câteva poezii de la Români din Serbia, care împreună cu materialul propriu zis lingvistic, nu l-am dat încă la tipar.

Voind să aflu, dacă există la acești Români, mai ales la cei de pe țărmurii Dunării, un cântec special despre fluviul de care sânt legați atât de strâns, cum a fost desigur o parte mare din poporul nostru, am cules în satul Râtcova „*Cântecul Dunării*“.

I-am pus acest titlu în momentul când l-am cules, fiindcă viorarul, cum se numește acolo, mi l-a cântat ca atare, răspunzând dorinței mele de a auzi ceva caracteristic despre Dunăre.

De fapt, cum se va vedea, titlul mai potrivit după cuprins este cel de „*Voinicul care își caută mândra*“.

Din nenorocire cântărețul n'a știut, din ceea ce va fi fost cântecul mai vechiu, cum a și mărturisit, decât fragmentul ce îl dăm aici. O variantă a lui am cules-o în Costol de la Iovan Blagoe.

Nu le-am introdus în colecția publicată, fiindcă doriam să continuăm cercetările și să întregim materialul cules. A venit însă războiul balcanic, apoi cel mondial cu urmările lui și n'a mai fost posibil să mai mergem pe acolo.

Celălalt cântec, cules în Râtcova, îl public tot aici pentru că prezintă elemente înrudite, atât cu cel dintâiu cât și cu *Miorița* și firește cu multe alte cântece, balade și cu

¹ G. Giuglea și G. Vâlsan, *Dela Români din Serbia*. Culegere de lit. pop.. București, 1913.

diversele lor variante, de care nu e locul să mă ocup aici. În aceste însemnări nu urmăresc decât să semnaliez câteva fapte de ordin estetic literar și folcloristic. Să vedem însă întâiu textele.

1. *Cântecul Dunării*
(*Voinicul care își caută mândra*).

Dunăre, Dunăre,	Crișu ¹ că 'm zicea:
Drum fără pulbere	Da știi, da nu știi,
Și fără ogaș,	Mândruleana ta
Inima-mi săcaș ¹	De oi fi văzut-o
Cum ești curătoare	N'oi fi cunoscut-o!
Dispre lispegioare ²	A! —, <i>mândruleana mea-re,</i>
Cum ești curătoare,	<i>Lezne de-a cunoaște-o.</i>
Să fii vorbitoare!	Mândruleana mea-re
Eu te-aș întreba-re ³	Trestie din baltă,
- Foc — de-o mândră-a mea,	Mai naltă din toate:
Că de-oi fi văzut-o	Fățișoara ei
La rufe spălând,	Coală de ârtie.
Cu maiu bătând,	Logofeț mi-o scrie.
De neica întrebând?	Vara-n prăvălie.
Crișane, Crișane,	Da știi, da nu știi etc.
Dalbeș Mureșane,	

(Se repetă cele două versuri subliniate mai sus).

¹ Nu transcriu aici toate pronunțările de sunete dialectale, care se pot subsuma unei reguli. Deci nu transcriu pe *d*, *l*, *Ń* înainte de *i*, *e*.

² Peste, deasupra pietrilor, lespejoarelor din albie.

³ V. asupra acestui *-re* ceea ce am spus în „*Dela Românii din Serbia*“, lit. pop., p. 377 sqq. Acesta poate fi o urmă de infinitiv păstrată de cerința numărului de silabe ale versului vechiu. De aceea, în poeziile lor, Românii din Serbia pun des pe *-re* și la imperfecte, cum se poate vedeă în colecția citată.

⁴ Aici cântărețul a uitat că-i vorba de Dunăre, furat de cântec așa cum probabil va fi fost odată. El nu putea ști de râul Criș, deci de o influență a numelui *Crișan* nu poate fi vorba.

. . . . .	Din gură 'nceleşta,
Ochişorii ei,	Din coade lega,
Două mure negre,	Din coade pocnind,
Vara 'ntr'un rug verde ;	Pe drumuri fugind...
Coaptă ¹ la răcoare,	Da ştii... etc. . . .
Ne-atinsă de vânt,	Sprincenile ei :
Tinsă la pământ,	Pana corbului,
Ne-atinsă de vânt.	Iarna pe zăpadă.
Da ştii... etc.	Zăpada 'm luceşte
Cosăcioara ei,	Iele 'm străluceşte...
Doi bălăurei	. . . . .

Cules de la Păun al Florii ².

2. Domnul Dumitraşcu şi Calul.

De la noi la voi	Bea voinici cu el.
Nu-i un pas ori doi	Apa [e] sălcie,
Nici atâta cale,	Cum îm' place mie
Numa-un deal ş'o vale	Şi ⁴ Ț-e drag şi ție.
Ş'o rară dumbravă	Lâng' a fântânoară,
Ş'o poiană verde,	Crescut-a născut-a,
De mi-aş putea crede.	Un pat încheiat
În ³ mijloc de poiană	Cu stâlpîi de fag
Crescut-a, născut-a	Cu blane ⁵ de brad.
Un brad ş-un molivd.	-- Da 'n pat care şede ⁶ ?
Jos, la rădăcină,	Domnu Dumitraşcu,
O lină fântână	Domnu Muntelui,
Cu jghiab de alamă	Ş'al Vurtomului.
Cu Țutur de fier,	Stăpănu-odineşte,
Chiepcel de-aurel,	Murgu strejueşte.

¹ În loc de plur., atras, ca formă de plur. următor, corect acolo, foneticeste „tinsă atinsă“.

² Cf. G. Giuglea-Vâlsan, o. c., celelalte poezii culese de la acest vioraş, care avea atunci 56 ani.

³ Cit. 'N.

⁴ După Ț, z, s, ş i se pronunță aproape de i.

⁵ Scânduri.

Murgu mi-i legat
 De stâlpi-ei ¹ de fag.
 Murgu ce făcea?
 — Ochii mi-arunca
 Pe cei braz mărunț
 Mărunț și cărunț.
 Și el vedea
 Gujmanii ² lucind,
 Săbii strălucind
 Și la ei venind.
 — Murgu când ³ vedea,
 Iel că-m străfiga
 Stăpân deștepta.
 Stăpânu zicea :
 Murgulețu meu
 Dare-ar Dumnezeu,
 Furu să te fure
 Lupi să te mănânce,
 Că n'ar fi de-aș zice.
 Cum, tu te înduraș
 De mi-ș străfigaș,
 De mă deșteptaș ?
 Că ieu că durmiam,
 Frumos vis visam,
 Că mă logodiam
 C'o-fată de crai
 Cam de peste plai ;
 C'o-fată crăiasă
 Dalbă jupâneasă,

Cu sprânceana trasă
 Cu geana sumeasă,
 Cum bună-i de casă.
 Murgu că-m zicea : .
 Stăpâne, jupâne,
 Numa blăstăma,
 Incalecă pe mine
 Și te ține bine.
 Aidaț să fugim,
 Să ne schimbăm locu
 Că ne calcă focu.
 Aida să fugim,
 În țară 'n Ardeal
 Jos, la popa Stan.
 Are trei fetiță
 Par'că-s iconiță.
 Și care-ț vo ⁴ plăcea,
 Fe aia voi ⁵ loa.
 — Stăpânu auza
 Din pat să scula,
 Calu 'ncăleca
 Și ei că 'm fugea
 În țară 'n Ardeal
 Jos, la Popa Stan.
 Acolo mergea,
 Cu fetile să 'ntâlniă,
 Una că-i plăcea
 Ș'o luă
 Și să cunună...

Cântecul Dunării (variantă)

(*Mama care-și caută fiul.*)

Pe malul Dunării
 Plimbă-mi-se plimbă

Cea, maică bătrână
 Cu furchița 'n brâu ⁶,

¹ Cei.

² „Curăle“.

³ Cit. „Cân.“

^{4, 5} va, vei.

Cu fusu îndrugând,
 De fiu întrebând :
 — Dunăre, Dunăre,
 Drum făr' de pulbere,
 Cap de punere ¹,
 Cum iești curătoare,
 Să fii vorbitoare !
 Ieu ² te-aș întreba-re
 De-un ficior al tău ³
 Bălăciul ⁴ tău —
 Văzut-ai, ori ba ?
 — Ieu, de l-am văzut,
 Nu l-am cunoscut !
 — Ficiorelul meu
 M-i-un băețel nalt
 Nalt și minunat,
 De bube vărsat ⁵.
 Fățișoara lui,
 Coală de artie
 Logofeț mi-o scrie,
 Vara 'n prăvălie ;
 Ochișorii lui
 Două mure negre,
 Intinși pe-uluc verde ⁶ ;
 Sprincenile lui,
 Pana corbului.
 — Eu nu l-am văzut,
 Dar am auzit,
 Că iel mi s'a dus,

In târgu-âl cu flori,
 L'al baș ⁷ negustor.
 Iel mi-a târguit
 Și mi-a logodit
 C'o fată de crai,
 Mare pestă plai.
 La mine-a venit
 Răvaș pe pământ
 Ieu ca să mă duc,
 Pe iel să-l cunun,
 Nașă ca să-i fiu.
 — Maica de-auza,
 Incepea mi-a plângea,
 După iel pleca,
 Pe iel mi-l găsa.
 Ș'acasă mi-l loa
 Frumos l-însura
 Nuntă că-i făcea.
 Da ea ca 'm luva-re,
 Maistori îm tocmia-re,
 De nuntă s'apuca-re.
 — Ce maistori luva ?
 — Două zăci de trimbiceri
 Și cânta, Doamne, cânta,
 De dezmierda inima.
 Nainte cine mergea ?
 — Abdulă ca tămbura,
 De se despica frunza,
 Așa mândru ce cânta.

¹ In care-și pierde omul capul, se înneacă; râu primejdios.

² „Io“.

³ In loc de „mieu“, fiindcă l-a influențat versul următor.

⁴ Luntrașul, cel ce vâslează și pescuește pe Dunăre, pescar.

⁵ Desigur un vers *bastard*, rătăcit din alte cântece, fiindcă nu pare firesc acest defect pentru tipul feciorului frumos.

⁶ Pasajului acesta îi lipsește un vers, ori două, în care trebuie să fie vorba de *rug*, (rugi?), ca în varianta primă căci forma *uluc* (culuci, gard) e puțin potrivită aici.

⁷ De frunte“

Cercetând cuprinsul „Cântecului Dunării“ vedem că în prima variantă, este vorba de un tânăr, un „voinic“, cum i se zice de obicei în balade, care își caută disperat iubita. Ca să afle ceva de ea, întreabă Dunărea care a putut să vadă multe în lunga ei curgere „dispre lispegioare“. Aici este însă ceva mai mult decât o întrebare pusă unui personaj mistic, ori „năzdrăvan“ ca „Miorița“, care poate spune ceea ce eroul nu e în stare să afle. Versul „*Inima-mi săcaș*“, desvăluie teama că mândra cea frumoasă a fost înghițită de valurile Dunării¹, sau poate furată de cineva.

Dunărea este deci numai al doilea personaj, ca și în varianta a doua unde motivul este mama care își caută fiul pierdut. Titlul de „Cântecul Dunării“ nu este potrivit, precum nu este nici *Miorița* pentru cunoscuta poezie cu alest nume. Și în aceasta eroul este păstorul, iar faptul constă în conflictul cu tovarășii lui invidioși, pe când *Miorița* este personajul năzdrăvan, firește din mediul vieții păstorești, precum dincoace avem mediul vieții pescărești, legată de mărețul fluviu. Acestuia i se adresează eroul, precum în alte cântece, pentru alte motive, se adresează Mureșului, Oltului, Pratului etc.

Și tot așa când e vorba de un „viteaz“, ca în „Voinicul Dumitrașcu și Calul“, tovarășul de luptă și cu însușiri de atot-știutor, apare Murgul, precum în alte împrejurări o pasăre, un câne ș. a. m. d.

Elementele acestea din literatura noastră populară izbesc pe orice cetitor. Alceva însă vreau să accentuez aici, un element literar-estetic care se desprinde din cântecele de mai sus și care se cunoaște din multe alte producțiuni populare. Este vorba de *tipul ales de frumsețe* — erou sau eroină — din literatura populară. Fața albă — ca spuma laptelui, ca hârtia — ochii negrii, de obicei ca murele, părul ca pana corbului, sânt trăsăturile care disting, în concepția poporului, pe omul, sau pe femeia frumoasă.

¹ Undeva în „Sandu Aldea“ sânt pomenite versurile „*Dunăre. Dunăre, Drum fără pulbere și fără făgaș, Ce voinic năncăși*“, în legătură cu înecarea cuiva.

În zeci de versuri populare se găsesc aceste comparații. Dar și altfel nu numai în poezie se remarcă acest lucru.

Astfel, de pildă, țărani din Făgăraș mi-au spus că cea mai frumoasă femeie este cea cu fața albă. Pentru bărbații din Săcele, fapt observat deseori, femeia dorită este cea cu ochi negri, ori căprui; cea cu ochi albaștri cade pe al doilea plan. Să fie în această concepție despre frumos, o cauză etnico-geografică, în sensul că oamenii de la munte au fața mai albă? Si în acest caz am avea ideea de frumos legată de tipul etnic. Căci, de exemplu, pentru popoarele cu fața închisă, din alte continente, „albul“ din Europa e urât.

S'ar putea pune întrebarea dacă tipul de frumusețe de care ne ocupăm, nu este în legătură mai ales cu populațiile noastre păstorești, cele mai multe locuitoare în regiuni muntoase, cum sânt și Aromânii. Dar, nu putem afirma, că pretutindeni unde sânt asemenea tipuri, există aceiași concepție.

În orice caz, în literatura populară faptul este absolut izbitor, iar în limba noastră termenul *oacheș* (arom. *oacliš*) cu sensul de *brun*, adică „de culoarea ochilor“, arată prin etimologia lui că ochii negri au fost socotiți caracteristici și frumoși. Altfel nu s'ar înțelege cum a ajuns „oacheș“ să însemne brun.

Punând chestiunea aceasta, ca o presupunere, în legătură cu păstoritul, trebuie să mai adăugăm că *Miorita*, preferita păstorului, este „lae, bucălae“, sau în alte variante „ocheșică“.

În o variantă nepublicată a baladei *Dolca*, culeasă de mine în Costol, de la bătrânul Iovan Blagoe¹ cu titlul, dat de cântăreț „*Cioban Costea*“, avem descrisă o miorită, care pare a fi tipul de oae preferată de păstori.

Bar, Costa că mi-a avut
Pe-a meoară *ocheșică*

¹ Vezi ce am tipărit de la el în Giuglea-Vâlsan, colecția cit.

Cu coarnele 'mbelciurate ¹	București-al treilea parte.
Și pe spinare sânt ² date.	— <i>Dar lănuța?</i>
Da 'n vârful cornițelor	<i>Poleită cu argint,</i>
Două pietre nestămate,	Varsă rază pe pământ,
De lumina lumea toată,	Par'că soare a răsărit,
Țaligradu jumătate,	De n'am văzut de când sânt...

Iar când află că i-au furat-o hoții, întrebă de ea pe Dulfa, căteaua cea bătrână, cu următoarele precizări :

„Une mi-este meoara ?	Fala negustorilor,
Cea meoară ochesică,	Baş marghiolu ³ târgurilor“ ? ⁴
Săvai muma oilor,	

Mioara de aici este aceeași cu Miorița, cea „cu lână plăviță“ și „laie, bucălaie“, cu deosebirea evidentă că Cioban Costa își înfățișează favorita în culori mai vii, mai pompoase, cu un lux de epitete, care dovedesc iubirea păstorului și mândria lui cu asemenea mioară. „Laie-bucălaie“ devine aici „ochesică“, mioară cu ochii și fața brună închisă, sau neagră — cum vom vedea mai departe la observațiunile de limbă — în contrast cu fondul alb al corpului, al „lânii plăvițe“, care în graiul figurat al lui Costa e „poleită cu argint — varsă rază pe pământ“... Pasagiul acesta este cea mai aleasă zugrăvire a mioarei „laie“, ideal de frumusețe în concepția estetică a păstorului și dovada puternică a dragostei lui pentru acest tip favorit.

Același fapt estetic se vede în „Cântecul Dunării“, același ideal de frumusețe este întruchipat și în minunata, sculpturala înfățișare a tipului femeiei frumoase. Auzind pe viorar cântând, te mișcă de la început adânc de duioasele viersuri :

Aa ... mândruleana mea-re
Lezne de-a cunoaște-o !

¹ Ca melcii, adică învârtite în formă de spirală. (Explicația mea).

² „Sân“ (cu pierderea lui *t*).

³ Fruntea, cea mai frumoasă între oi, când le duc ciobanii la târguri.

⁴ Târgurilor, prescurtat pentru viers.

Fiindcă nu se poate să nu atragă privirile ori cui :

Mândruleana mea	Coapte la răcoare ¹
Trestie din baltă,	Ne-atinsă de vânt,
Mai naltă din toate,	Tinsă la pământ —
Fățișoara ei,	Ne-atinsă de vânt...
Coala de ârtie	— Cosăcioara ei
Logofeji mi-o scrie	Doi bălăurei
Vara 'n prăvălie...	Din gură 'ncleștați
Ochișorii ei,	Din coade legați,
Două mure negre	Din coadă pocnind
Vara 'ntr'un rug verde,	Pe drumuri fugind...

Este o serie de imagini vii, cari se mișcă... E mai mult decât pictură, e ceva Laocoonic în aceste plastice viersuri, rămase cristalizate numai în fragment de cântec, rupt probabil dintr'un uitat și străvechiu poem de iubire, sau dintr'un ciclu de balade cuprinzătoare a unei povestiri epice mai ample².

În partea ultimă a acestei descrieri întâlnim același contrast, care l-am văzut la „mioara“ lui Costa și la Miorită, între fața albă a mândrei și între ochii, părul și sprâncenile ei :

Sprincenile ei ?	Zăpada 'm lucește
Pana corbului,	Iele 'm strălucește...
Iarna pe zăpadă.	

Și astfel femeia, ideal de frumusețe, se concretizează

¹ Elementele aceste descriptive le mai găsim, reduse, și în alte poezii pop. De ex.:

Fățișoara ta, coală de irtie	Ne ajunse de vânt ;
Vara 'n prăvălie,	Sprâncenile tăle
Logofeji s'o scrie ;	Doi bălăurei
Ochișorii tăi	Inodați în coade
Două mure negre	Incleștați în gure.
Coapte la pământ	

(Râmăști, Vâlcea — în Graiul din Valeca, de V. Vârcol, 1910, p. 37).

² Întrebarea aceasta și-au pus-o desigur mulți. Comp. ce zice G. Densusianu, *V. p. n. pop.*, I, 114, despre Miorita: „face impresia că este rămășiță a unei epopei păstorești“...

într'un tablou desăvârșit, nu numai în contururile armonice ale corpului înalt și svelt ca trestia, nu numai în viul negru al ochilor și sprâncenilor, atât de fericit imbinat cu albul de zăpadă al feții, dar fantazia minunatului poet înălătură repede, neobservat, monotonia ce s'ar simți din o simplă înșirare de comparații, fiindcă ne plimbă ochii prin iuți și variate nuanțe de linii, neoprindu-ne la plastica încelestare ca două guri de șerpi, a cosiței, ci privirea ni-o îndreaptă, tot mai încordată, spre șerpuitoarele mișcări ale bălăureilor¹ ce se pierd în zare :

Pe drumuri fugind,
Din coade pocnind...

Sentimentul prins în acest început de acțiune, în această baladă trunchiată ca și Miorița, este dorul chinuitor după frumoasa-i iubită, pierdută undeva, înecată în Dunăre ori furată de cineva. El pornește s'o caute și fiindcă acțiunea, localizată de cântăreții din Craina, ori păstrată fidel din o redacție mai veche, se petrece pe țarmurile Dunării, la ea se adresează, ca unei ființe a tot știutoare, să-i spue dacă nu i-a văzut mândra. Teama de înec reese din versul „*Inima-mi săcași*”.

Dacă balada a fost cândva mai lungă, mai completă, ea a trebuit de sigur să arate diverse peripeții și străduințe ale eroului, pentru a-și găsi iubita.

Pentru o femeie atât de frumoasă, a cărei pierdere i-a secăt inima, un erou nu se putea opri la prima încercare de a o afla.

Cealaltă variantă culeasă în Costol, depărtare de 17 km. de Râteova, are un motiv analog. O mamă bătrână își caută feciorul iubit, poate unicul ce-l avea, ca și în *Miorița*. Varianta aceasta are însă sfârșit — să-i zicem satisfăcător dar și comod. Mama își află fiul, dus să-și caute mireasă. apoi îl însoară, făcând și o nuntă foarte veselă. Ca frumusețe rămâne însă mult în urma primului cântec. Fe-

¹ *Bălăurei* înseamnă șerpi, în baladele de aici.

ciorul drag al mamei, un pescar, este și el firește frumos, și descris atât cât este cel din Miorița.

Aceleași elemente constituiesc și frumusețea păstorului din Miorița, cum se vede din cele mai multe variante ale ei. În acestea însă, și chiar în a lui Alecsandri, n'avem decât o simplă înșirare de comparații: „tras printr'un inel“, „fața ca spuma laptelui“, „ochii ca murele“, „mustața ca spicul grâului“; altele e „înalt brădicel“, „alb crinișel“. Acestea se pot urmări ușor, în toate variantele, strânse la un loc de d. O. Densusianu¹ și nu cred necesar să mai citez diversele pasagii cu această descriere.

Superioritatea descrierii din „Cântecul Dunării“ reiese clară din cele ce am spus mai sus și cred că este cel mai frumos pasagiu din poezia noastră populară, prezentând un fragment estetic, întreg, neștirbit. Căci, de bună seamă, multe balade, sau părți din ele superioare ca frumusețe, s'au fărâmițat și s'au împrăștiat ca perlele unei salbe rupte, ajungând răslețite în diverse variante. Chiar pasagiul din cântecul de care ne ocupăm se găsește trunchiat, în câteva balade cu alt subiect².

Faptele de ordin estetic³ și etnografic, expuse cu

¹ *Vieța Păștorescă în Poesia noastră populară*, II, 1923, p. 123 ș. u. Aici studiază d-sa și Miorița, foarte amănunțit, conchizând că este de origine păstorească, având ca motiv un conflict între cei trei — ori mai mulți — ciobani, petrecut în timpul transhumantei, cum a spus-o și d. M. Roques. Desigur, conflictul s'a întâmplat mai firește toamna, fiindcă atunci s'a putut vedea mai bine că ciobanul „ortoman“, tip distins, își păseuse oile mai bine și le făcuse mai frumoase ca ale celorlalți. De aici s'a ivit apoi invidia tovarășilor.

Geograficește, originea i-o fixează „pe liniile de transhumantă care legau Transilvania de Moldova“ (p. 102), bazat pe variantele cunoscute azi și din acest punct de vedere concluzia este justificată.

² Astfel găsim comparația cu șerpii în colecția noastră (în *Manole Zidaru*); în pasagiul citat mai sus (Vârcol, l. c.); G. D. Teod., p. 91 (*Colind de Văduvă*) etc.

³ V. și Caracostea, *Miorița în Moldova*, 1916, p. 529 și *Mior. by Mold., Munt., Olt.* 1924, p. 26-7, cu discutarea descrierii frumuseții

privire la descrierile discutate, ne îndreptăţesc, cred, în deajuns să afirmăm că idealul frumosului omenesc, cel puţin cum e înfăţişat în literatura sa, este pentru poporul românesc, tipul cu faţa albă cu părul şi cu ochii negri, sau căprii, iar nu tipul blond. Am văzut că şi înafară de literatură se atestă această preferinţă. Ba mai mult, însăşi oaia cea mai iubită este „oacheşe, laie, bucălaie“, adică cea cu faţa brună şi cu lâna albă, plăviţă.

Din punct de vedere geografic, regiunea în care se va fi născut cântecul în discuţie, sau din care va fi irradiat spre Români din Serbia, este Ardealul, cum arată numele eroului. El e numit *Crişan - Mureşan*, iar când să răspundă Dunărea, cântăreţul o înlocuieşte cu *Crişul*: *Crişul că-m zicea...*

Cântăreţul nu cunoştea acest râu şi nici nu călătorise în afară de Serbia, ca să fi auzit de el. Păstrarea nealterată a numelor amintite pare a arăta că balada a fost purtată spre Dunăre de păstori care veniau să ierneze în părţile Severinului, sau prin bălţile şi ostroavele din apropiere. Sau avem de a face cu un amestec din o baladă ardelenască la origine¹.

Judecând lucrurile mai larg, motivul cuprins în faptul că un voinic îşi caută iubita pierdută, o mamă feciorul drag sau că un păstor peregrinator, în faţa morţii, se gândeşte la ceea ce are mai scump, la mama şi oile sale, e ceva omenesc general şi nu poate fi localizat, absolut, ci numai relativ, după indicaţiile materialului poetic atestat. Şi dacă aceste motive sânt străvechi în poezia noastră populară, apoi originea baladelor în discuţie, trebuie legată cred şi de regiunea unde odinioară poporul român era mai compact, căci unde este mai multă şi mai puternică viaţa, acolo se poate născă şi o literatură mai bogată.

— Din punct d. v. al mijloacelor stilistice întrebuinţate de poetul popular. Aici însă ne interesează tipul frumuseţii ideale în concepţia poporului.

¹ Comp. totuşi „*Colind de rădăvă*“ din G. D. Teodorescu, p. 91.

În ce privește problema geografică a răspândirii producțiilor populare, pentru a nu atinge unele eventuale susceptibilități, amintesc că acum 18 ani când am întreprins cercetările lingvistice și folcloristice amintite, eram familiarizat cu metoda geografică a răspândirii și întinderii fenomenelor vieții umane în spațiu¹ și cu necesitatea de a le reprezenta pe hartă. Aveam în același timp alături pe colegul Vâlsan, specialist în geografie și etnografie. Făcusem de altfel și eu asemenea studii la București, pe lângă cele de filologie.

De aceea și la culegerea materialului folcloristic de la Români din Serbia am avut în vedere criteriile geografice, cum am arătat în publicația din 1913².

O altă chestiune discutată în studiile asupra baladei *Miorița* este cea despre oaia „năzdrăvană” care prevestește moartea păstorului. Se pare că cei care s’au ocupat de acest fapt au neglijat să accentueze³ că nu este un element „unic” în *Miorița*, ci unul caracteristic literaturii populare. *Năzdrăvană* nu este numai oaia păstorului. Calitatea de a ști și a prevesti ce se întâmplă în viitor o întâlnim la mai multe ființe. Bine înțeles, poetul popular le repartizează și le utilizează, cum e firesc, după calitatea eroului. Astfel tovarășa de viață a păstorului este măoara lae : voinicul, viteazul luptător (*Miu* ș. a.) din balade sau Făt Frumos din povești are un cal năzdrăvan,

¹ D. Caracostea, în o. c., judecă *Miorița* și din p. d. v. geografic.

² A se vedea lămuririle ce le-am dat în colecția noastră (Giuglea-Vâlsan, o. c., passim) unde se spune la fie care cântec numele cântărețului, de la cine a învățat-o sau din ce localitate a adus-o, „pentru că [astfel] putem vedea pe ce căi a venit [literatura pop.] și câtă există, într’un moment dat, într’o regiune” (p. 377). Acolo am dat și întreg tabloul lit. pop., din regiunea cercetată, arătat pe sate. V. și explicarea geografică dată formei *giugastru* (neînțeleasă de Weigand), în *Români din Serbia*, extr. din *An. de Geogr. și Antropogeogr.* II, 1911, p. 37. În 1913—14 am cunoscut apoi, foarte de aproape, la Paris, metoda lui Gilliéron.

foarte adeseori murg; alții se adresează pasărilor (mierlă, cuc, turturea etc.)¹ sau râurilor (Dunăre, Olt, Criș, Mureș etc.) ca să le dea anume indicații. Aceștia din urmă sânt pescari sau cei care trăesc pe lângă ape.

Din aceste motive am publicat aici și balada „*Voinicul Dumitrașcu și Calul*”², culeasă de la același Păun al Florii din Râtcova, dar o cunoștea și Iovan Blagoe din Costol și-i zicea *Dila noi pân la voi* sau *Cuconu Pătrașcu, Jupân Dumitrașcu*³, dar, din lipsă de timp nu ne-a mai putut-o cânta.

În balada aceasta, Dumitrașcu e prezentat la început ca un voinic trăind undeva în codru, fiindcă avea patul „încheiat” lângă un brad și un molivd. Murgul, care strejuia la cap, vede o ceată de dușmani, îl scoală, voinicul se supără cum se știe și din alte balade, în urmă pleacă în Ardeal, după sfatul calului. Aici se însoară cu o fată a lui Popa Stan.

Nu e nimic epic, tragic, se evită ciocnirea cu dușmanii, care se apropiiau, iar la sfârșit avem nuntă.

Se vede că balada a luat, mai târziu, o întorsătură comodă, ca și varianta din Costol a „Cântecului Dunării”.

¹ Comp. de ex., cântecul curent în Ardeal:

Cucule de unde vii?

— De la târg, dela Sibii.

Dar de mândra mea ce știi? etc.

sau cele citate de d. O. Densusianu, *Vieța Păst.*, o. cit. p. 62 și 88.

Identice este: Spune mândră turturea,

Inghetată-i Dunărea,

Să treacă badea pe ea,

Cu trei cai alătura! etc.

L-am auzit cântat de un membru de la Societatea Carmen. Este cules în Ilfov, de G. D. Kiriac, dar nu pot spune unde este publicat.

² Titlul este pus de mine după cel pe care i l-a dat Iovan Blagoe.

³ V. colecția cit., p. 377, unde se dau titlurile tuturor baladelor pe care le cunoștea acest cântăret.

Căci „domnul muntelui“, cum e numit la început, reese la sfârșit un dornic de însurătoare cu o fată de craiu, de peste plaiu.

Legăturile care le face balada aceasta, ca și „Cântecul Dunării“ I ,cu Ardealul, dovedesc posibilitatea venirii unor elemente de folclor din nord și de peste munți, în spre Dunăre, la Românii din Serbia, unde de altcum o parte se numesc Ungureni. Ținutul de unde vorbește poetul e undeva la poalele munților, fiindcă începe cu versuri prin care pare că se adresează cuiva de dincolo, din nordul Carpaților, „de peste plaiu“.

De Ja noi la voi	Ș-o rară dumbravă,
Nu-i un pas ori doi,	Ș-o poiană verde,
Nici atâta cale,	De m'ați putea crede...
Numa-un deal ș'o vale	

Alt element care merită remarcat este cel privitor la fata, cu care visează că se va însură :

O fată de crai	Cu sprânceană trasă,
Cam de peste plai ;	Cu geana sumeasă,
O fată crăiasă,	Cum bună-i de casă.
Dalbă jupâneasă,	

E imaginea miresii din *Miorița*. Acolo însă are în mod logic, sens simbolic, închipuind moartea, care îl pân-dea pe păstor.

Sfârștul este prozaic ca și al „Cântecului Dunării“ varianta a II-a, în contradicere cu începuturile, care în tustrele balade de care ne-am ocupat, sânt mult promițătoare. După cadrul epic al naturii, în munții cu brazii cărunți, cu fântâna bogat alcătuită, lângă care „crescut-a născut-a“ patul încheiat din lemne de copaci de la munte, ne-am așteptat la un viteaz „domn al muntelui“, care să aibă — ca Miu de pildă — cel puțin o luptă cu cineva.

Sfârșitul acesta, palid, sau mai bine zis neurmarea unei acțiuni mai complexe, mai epice, ne face să ne întrebăm, dacă nu cumva a fost uitat, s'a pierdut restul baladelor în discuție, ca și al Mioritei și al altora.

Aceasta însă este altă problemă. Aici n'am vrut decât să semnalez, pe lângă concepția tipului ales de frumusețe fizică, cum reese din poezia populară, și câteva asemănări între Miorița și baladele din Craina românească.

II

Câteva fapte lingvistice.

Voiu discuta aici câteva cuvinte, unele având viața lor fixată și restrânsă definitiv în poezia populară, iar altele cunoscute și în graiul viu, dar prezentând un interes deosebit semantic și stilistic, privity fiind și judecate în atmosfera limbii poetice populare.

1. (*dealul*) *bărbat*.

(*Un termen agricol*).

Cuvântul, în legătură totdeauna cu „deal“, se arată a fi fost un adjectiv. El e cunoscut celor care au cetit cel puțin poeziile populare culese de Alecsandri. Dealul *bărbat*, seris de Alecsandri și de alții cu litera mare, socotit nume propriu, se găsește în balada Miu :

La dealul bărbat,
Pe drumul săpat...

Urmărind drumul pe care merge Miu, observăm, chiar din versul al doilea că e prăpăstios și duce pe un deal răpos pietros, sau pe o cale grea prin munți, „cale pietroasă“ :

Dar când se urca
Și murgul călcă,
Piatra scăpără.

Apoi :

Hai murgule, hai,
Pe coastă de plai
Ce lași tu drumul,
Ș'amuci colnicul.

Oamenii lui Ianuș au să-i iasă înainte :

Pe deal și pe vale,

La pod, la *hârtop*,

La poteca strâmtă,

La cărarea frântă...

Chiar dacă Alecsandri a dres ceva în versurile populare primitive, caracterul prăpăstios al drumului reiese clar din celelalte variante ale cântecului și din alte balade. Astfel, într'o variantă a Mioriței, din Moldova¹, avem același tablou al unor locuri prăpăstioase :

Noi că l-am văzut

El e îngropat...

Și l-am auzit

La capăt de deal.

Seara pe 'nserat :

La muche de mal,

La dealul bărbat,

La valea adâncă,

La drumul săpat

La poteca strâmtă...

La bradul plecat

D. Caracostea respingând o probabilă legătură ce ar încerca s'o facă unii cu rom. *bărbat* (< lat. *barbatus*), în sensul, ce l-ar presupune aceia, de „deal cu pădure bogată, ca o barbă stufoasă” dă totuși o explicație etimologică egal de greșită, fiindcă se lasă atras tot de partea formală, de omonimia cu „bărbat” (om). Și zice : „*Deal bărbat*” vrea să zică deal mare, cu umeri lați și înalți ca de bărbat!“²

Chiar dacă am admite că s'a putut zice vreodată despre deal, că e mare și falnic, ceea ce se zice în adevăr numai de munte, și lingvistic-estetic este firească ultima comparație, totuși ar părea bizar un „deal bărbat, ca un bărbat“.

Se poate zice invers un „om ca un munte, ca un brad“, fiindcă vrând să arăți mărimea, voinicia cuiva, o compari cu ceva impunător, mai mare în tot cazul decât obiectul comparat.

¹ V. Densusianu. *Vieata Păst.* cit., II. p. 130.

² *Miorita în Mold., Munt., Olt.* (extr. din Conv. Lit.), 1923, p. 28—29, notă.

Afară de asta, *bărbat* are mai mult accepțiunea de „harnic”, și uneori „voinic”, „îndrăzneț”. (comp. „câini mai bărbați”). Și s’ar putea admite presupusa accepțiune de „(deal) bărbat” la corespondentele romanice : *mari, marito, mâle, maschio* etc. ?

Cred însă de prisos să mai înmulțesc argumentele negative, când pasagiile sânt prea clare ca să nu se vadă că e vorba de un drum greu de mers, gloduros, pietros, pe un deal mâncat de ape, cu un relief frământat, cum sânt de obicei căile puțin umblate, pe dealuri sau pe munții. Dealurile arabile sânt și mai rupte, mai surpate¹ decât munții, având terenul mai puțin pietros și deci mai puțin consistent.

De aceea cred că avem de a face cu un cuvânt latin, pierdut — vom vedea de ce — referitor la terenul cu suprafața gloduroasă, frământată de șivoae sau brăzdată, ca de plug.

Acest sens îl are lat. *VERVACTUM* atestat în Pliniu, Varro și Columella, tradus în dicționare prin „Brachfeld”, „terre en jachère” și este participiul verbului *vervago*, (*vervactum*, -*ere*) cu sensul de „retourner (une terre qu’on a laissée reposer), labourer pour la première fois ; defricher”. Este ce zicem astăzi „a face ogor (toamna), a ogori”, adică a face prima arătură² care constă în a „răsturnă” brazde mari, care apoi se fărâmițează iarna de ger și primăvara cu o a doua arătură, sau, mai ales de țărani, numai se grăpează.

Peste brazdele mari, bolovănoase, merge greu și omul și calul.

S’a zis deci *bărbat* întâiu locului arat, ogorului, apoi oricărui pământ gloduros, fie pe deal, fie pe șes, pe care cu greu poți umbla.

Același caracter, am văzut, îl are dealul sau drumul din baladele amintite.

Cuvântul a rămas cristalizat, denotând și vechimea

¹ În alte poezii se și zice *dealul surpat*.

² V. și Tiktin. *Dict.* s. v.

cantecelor. În viersurile cunoscute, probabil prin fericita strânsă legătură de rimă a cuvintelor „săpat-surpat“.

Din graiul viu a dispărut, lucru ușor de văzut, prin cecenirea omonimică care a suferit-o de la *bărbat* < *barbatus*. Concurența acestuia a fost fatală, fiindcă era un cuvânt prea necesar și prea familiar, ca să nu se impue.

Formal *vervactum* s'a dezvoltat prin faza *bărbapt, pierzând pe *p* din grupul *-pt-*, ca și *frasin* < *fracsinus*, *mutara* > *mătase*, fie prin disimilare, fie că a existat vreun derivat (comp. span. *barbechar*), unde *-pt-* era aton, cum se presupune pentru frâsin-frâsinet¹, dar nu și pentru *mătase*. Se poate foarte ușor ca cuvântul să fi fost influențat și de *bărbat* < *barbatus*.

Ceea ce mai întărește explicația dată, este existența cuvântului în celelalte limbi romanice: log. *barbattu*, span. *barbecho*, port. *barbeito*, fr. *guéret* etc. (REW, s. v., tradusă „Brachfeld“, 9264). Se vede aici și trecerea din latina vulg. a lui *v-* în *b-* (inițial).

Sensurile ce le are cuvântul în limbile surori confirmă pe deplin semantismul arătat de noi pentru cel românesc. Astfel pe lângă log. *barvattare* „umackern“ (REW) cităm span. *barbechar* „arar la tierra disponiendola para la siembra ; arar la tierra para que se meteorice y descanse“ ; *barbecho* „tierra labrantia que no se siembra durante uno o mas años : accion de barbechar ; haza arada para sembrar despues“. Fr. *guéret* n'are numai sensul de „terre laissée en jachère“—acesta-i prin analogie—ci cel de „terre labourée non ensemencée“. deci „ogor“, câmp întors, cu brazdele numai răsturnate, nu și fărâmițate, cum se cere pentru semănat.

Cuvântul. trăiește probabil într'o vieață agricolă de dealuri și câmpuri de munte, cum bănuim de obicei că a fost aceea a noastră în vechime. s'a aplicat și la terenul accidentat, ușor de surpat al dealurilor.

¹ Comp. Candrea-Densusianu, *Dict. et. s. v.* unde nu se înregistrează *mătase*. Acesta se poate totuși explica prin o posibilă metateză : *matapsă < *măptasă < *mătase*, dar și prin

Locul lui a fost apoi luat de slavul *ogor*.¹

2. *Iortoman, ortoman.*

Mă ocup de acest cuvânt, în cadrul unor cercetări de folclor, pentru că-i cred legată soarta semantică de faptul restrângerii vieții lui în poezia populară și mai ales în balade.

A fost pus în circulație, prin școli, datorită faptului că este atestat în Miorița. Ori ce școlar cunoaște acest cuvânt ca epitet al păstorului Moldovan :

Că-i mai ortoman
Ș'are oi mai multe,
Multe și cornute
Și cai învățați
Și câni mai bărbați...

Sensurile care i s'au atribuit, pornindu-se mai ales de la pasagiul citat, a fost acela de „om bogat“. Și, fiindcă e vorba întâmplător de un păstor, s'a mers cu deducția, neîntemeiată, că ar fi vorba de „bogat în turme“², ceea ce bine înțeles nu este just. Astfel dacă s'ar zice în vre-un text că cineva e *bogat* și are turme, păduri, case etc., ar însemna, dacă n'am ști azi sensul precis al lui *bogat*, că are accepțiunea de „posesor de păduri, case“ etc? Evident, nu.

Dar, (*i*)*ortoman* se întâlnește în balade, nu în graiul viu. Situația lui, oare cum de prizonier al poeziei epice, nu arată o posibilitate de nuanțare, de silire a sensului spre o anume notă psihologică, cerută și provocată de faptul că e aplicat la eroii din balade ?

---

disimilare, cum se presupune pentru fr. *guéret* < *vervactum* (REW. 9264). Pușcariu crede în o disimilare la *frasin*. Și un verb *bărbătă ca în span. a putut exista, pe lângă *ară*, cu sensul ulteriorului *ogor*.

¹ Nu este oare și acest caz un indiciu că odată a fost agricultura destul de intensă la Români ?

² L. Șeineanu, *Influența orientală*, I, 264, II, 227 și *Dict. Universal*.

Personagiile din poezia epică, prin atmosfera de lupte, de conflicte, ce o caracterizează, trebuie să fie oameni tari, viteji, îndrăzneți. De aceea în mintea poporului, care nu mai cunoaște cuvântul, ca și în a interpretatorilor, ușor se poate produce impresia că *ortoman*, fiind vorba de o însușire a eroului, trebuie să însemne „voinic, viteaz“, lauda cea mai firească a lui.

Ultima interpretare ce i s'a dat este în adevăr aceea de „voinic, viteaz“¹, logică până la un punct, cum am spus mai sus.

Și, dacă în adevăr cuvântul a suferit, cum mi se pare, o adaptare la atmosfera semantică poetică a epitetelor cu care sânt împodobiți eroii, de la care sens mai vechiu putea porni o asemenea posibilitate?

Pentru a putea da un răspuns plausibil, să cercetăm textele.

În colecția Alecsandri, afară de pasagiul din *Miorița*, mai găsim :

Un viteaz de ortoman

Pe-un cal negru dibrogean (p. 10).

Sai bădiță, ortomane,

Că-mi ajunge la ciolane (ibid.).

În G. D. Teodorescu :

Voinic ortoman

Fecior de mocan (p. 60).

¹ O. Densusianu, *Vieașa Păstorească în p. n. pop.*, II, 46 notă; și mai înainte D. Caracostea, *Miorița în Moldova*, p. 17, 18, unde respinge și etimologiile date până acum, cu bune argumente: a) explicarea lui Odobescu cade repede, din motive formale (gr. *ὀπδὲς* + *manus* și *ὀπδουάρις* sânt imposibile); b) a lui Hajdeu, din *orto* + *man* se izbește și de forma mai veche *iortoman*; c) a lui Tiktin (din turc. *jortmak*) nu merge nici ca sens nici din cauza terminațiunii; a lui Șeineanu, l. c., din turc. *yourt* „possessions, biens fonds“ (> rut. *yurt* „tur-mă“) se izbește de greutatea geografică și, cum vom vedea și semantică. Apoi e întrebarea unde s'a format cuvântul, ca să-l avem cu sens așa de evoluat, căci *yurt* nu există în română, iar *iortoman* este atestat și în Oltenia, departe de Ruteni, unde nu există ortoman.

Voinic mândru ortoman,
P'un cal negru dobrogean (p. 442).

Apoi :

Voinic iortoman
Cu ebimiru plin de bani¹.

Frunzuliță de lipan,
Drag mi-ă fost calul bălan
Și voinicu iortoman (Cântec din Olt)².

Tot așa și în alte culegeri³, *ortoman* este epitetul „voinicului“ din balade, care uneori este „mocan“ sau „păstor“⁴ (Miorița), ceea ce trebuie reținut.

Sânt și derivate ale cuvântului, anume *iortomănesc*, interpretat „înalt, mândru, voinic, puternic, viteaz“ și *iortomănește* „cu curaj, cu voinicie“⁵.

În Vâlcea, un cântec spune :

Sus la munte, la plai
Este pâinea voinicească,
Și leafa iortomănească. (Șez. III, 216).

Aici nu poate oare să însemne „leafă bună“, plătită domnește, larg, nu cu zgârcenie“ (comp. „l-a plătit boierește“ etc.) ?

De asemenea prin „cal ortoman“ (Pamfil, *Cântece de Tară*, 44, 200) n'ași înțelege „cal voinic, țepăn“⁶, pentru că din punct de vedere semantic-estetic, în balade, ca

¹ Rădulescu Codin, p. 66.

² În Weigand (*Rum. Dial.*, Jahrsb. VII); În Giuglea-Vălsan, 14, avem *otoman* (voinic), formă evident coruptă.

³ În Pasculescu, V. trimeterile la texte, în Caracostea, *Miorița în Mold.*, cit. p. 17 și 18. Cf. de asemenea în Vasiliu, C.: Da chiar fata-i cinoștea, Că-i fiior di Iortoman, Ficior lu Halza Soltan (p. 41).

⁴ Vasiliu, *Cântece*, 41: Da baciū cioban, chiar așa-i spunē: Voinic ortoman, călari pi cal.

⁵ Păsculescu, *L. P.*

⁶ Cum crede Caracostea. *o. c.*, 17.

și în graiu viu, calul voinicului, calul de călărie, nu se distinge prin mărime sau tărie, ca cel de tras, de căruță, ci prin ceea ce îl face demn de un așa stăpân. Acest cal este „iute, sprinten, bun de fugă“ sau „neînvățat, nesupus, greu de înfrânat“, pe care nu poate încăleca ori cine.

Aceste considerațiuni mă fac să presupun că sensul mai vechiu al lui (*i*)*ortoman* a fost cel de om „liber, cu capul în mână, stăpân pe averea lui și pe capul lui, care nu dă nimănui socoteală de ce are și de ce face“, de aci apoi om ce poate vorbi „verde“, „iortomănește, franc și îndrăzneț“. Ar fi din punct de vedere social, cam ce-a însemnat mai târziu, om „slobod“, în deosebire de șerb, clăcaș, mai umil și mai neîndrăzneț.

Alături de șerb < *lat. servus*, a existat de sigur și un termen pentru noțiunea de „neșerb“, om liber. Și la cine se putea aplica mai bine acest epitet, decât la voinicii din balade și în același timp la păstori, care n’au fost nici odată șerbi, ci liberi cutreerători de munți și câmpii, nesupuși cuiva, dar în continuă luptă și harță cu cei cărora le călcau moșile, ogoarele, cu turmele lor ?

Cuvântul de căutat, în această ipoteză, n’a putut fi decât *libertus*, al cărui derivat trăește în actualul *iertă* < *lat. libertare*, care a avut cdinioară cum se știe și un sens social-agrar, trecut la cuvintele slave: slobod, slobozi, slobozie.

În limbile romanice *liber* a ajuns și la sensul de „Besitzer“ (v. logud. *liveru*) și, foarte asemănător cu *iortoman*, n. logud. *luru* înseamnă „schön gewachsen“, „gross“ (cf. REW., 5011).

Dacă aceasta este istoria lui semantică, formal cuvântul s’a dezvoltat astfel: *libertus* > *iert, apoi cu sufixul *-man*, *iertoman > *iortoman* (prin asimilarea lui *ie-* aton de silaba următoare) și prin trecerea lui *io-* aton la *o-*, a ajuns la *ortoman*. Fenomenul acesta fonetic îl întâlnim la rom. *ușor*, mai vechiu, *iușor*, din *leve(m)* > *lie*, **ie-*, iar prin adăogarea sufixului, și prin aceiași asimilare, a trecut

la *ieșor, *ioșor, iușor, ușor, ușura, ușurel etc. În aromâna a rămas la faza mai veche *l'îșor*, iar în albaneză *l'e*¹.

Sufixul *-man*, neexplicat până acum, poate fi destul de vechiu, fiindcă îl găsim la cuvântul *hoșoman*, (*hoșomănie*), derivat din *hoș*, element vechiu în limba noastră².

Se mai întâlnește în formele *capsoman* „încăpățânat“, „mojic“. *Frățiman* (nume de persoană în Basarabia) din plur. *frați*, sau din *frăție*; *Terziman* (târziiu+man?) și alte nume de persoană în *-man*, din care unele pot avea acest sufix (comp. *Teleman*). Alte exemple de Pascu (Sufixe, 340—342): *gogoman* „prostănac“ (: alb. *goga*, megl. *gogu* „prost“, deci cuvânt vechiu), *grosoman* (din Negruzzi), *moroman* = prost. (< *moroi*?), *stogoman* (< baza *stog-*, care este și în *stogoș*, -ă) etc. Dacă formele megl. *țăfuman* „înalt și urît“ (comp. numele dacorom. *Tețu* = ?) și macedorom. *gal'aman*, *pișman* citate acolo (p. 343) au tot sufixul *-man*, atunci acesta poate fi venit din sud, din grecește, cum vom vedea mai departe.

Ca sens, exemplele acestea, se apropie de compuse române, cum e fr. *gentilhomme* etc., de tipul cărora a pătruns la noi neologismul *grandoman*, *grandomanie*. Se poate și în limba română pune adj. la început, când vrei să accentuezi calitatea cuiva. Se zice astfel „rău om mai ești“, „rea femeie“, „bun om“ etc.

Ne-am aștepta însă să avem o urmă din astfel de compuse, fără ulteriorul sufix slav. *-(e)an*, deci forme în *-om* (: *gogóm etc.).

Funcțiunea sufixului *-(o)man* se apropie și de ceea

¹ V. și Puscariu. *Et. Wb.*, 1844. Comp. și *Onea*, *Onișor*, *Oana*. *Onciu* din baza *Io(a)n*.

² Pronunțarea lui *h-* inițial ca în *hultur*, *hulpe* și uneori dispariția lui (cf. *ot. uat*) ca în *oure (ce)* etc. < *rect-* duce la un lat. *voccus (ori postverb. din un *rociare*?), din baza *vocus* 'v. REW. s. v. cu sensul de cel care „golește, care te lasă gol“. În lat. *vacuus* = *roc(u)s* însemna și „jefuit“, saecagé. Cuvântul nu e izolat în română, ci are familia dacorom. *dăsvoca*, arom. *disrucare*, dacorom. *dehoca* < *derocare (Candrea-Dens, *Dict. Et.*, 474, 481), de la sensul de bază „a goli“.

ce vedem în compuse gr., cum sânt *μεγαλομανής* „extrêmement furieux“, *οἰνομανής*, „qui aime le vin avec passion“ *οἰνομανία* etc., în care partea a doua e un adjectiv participial (din *μαίνομαι*): Sufixul s'a putut deci naște, prin analogie, din cuvinte de acestea, dacă ar fi pătruns unele din ele și ar fi vii și azi în română, bine înțeles din bizantină sau greaca modernă¹. Nu cunosc însă exemple de acestea.

Ori cum ar sta lucrurile, sufixul nu poate fi prea recent, legat fiind de cuvinte așa de vechi, cum sânt *hoț* (în *hoțoman*), **iert* (*iortoman*), *frate* (*Frățiman*) etc.²

Asupra etimologiilor date până acum cuvântului *ortoman*, nu mai insist, fiindcă au fost respinse de alții, mai înainte, destul de documentat.

3. *Laiu*, *laie*, *bucălaie* etc.

Acest termin păstoresc, de care am vorbit mai sus, în partea despre folclor a acestor cercetări, este cunoscut ca și „ortoman“ mai mult din Miorița, de aceia cred necesar să-l tratez tot în acest loc.

El este însă curent și azi în graiul păstorilor dacoromâni, mai ales în compusul *bucălaie*, *-lău* („oaie, berbece cu botul brun, negru“) iar la Aromâni *laiu* a înlocuit pe *negru*, aplicându-se deci și la om și arătând că sensul primitiv a fost acela de „brun, de culoare închisă“, „negru“.

Privitor la originea semantică a cuvântului, eu văd un procedeu, oarecum estetic-linguistic, de comparație a feții,

¹ Altfel am avea **.mán*.

² Ceea ce spune G. Pascu (*Sufixe*, 341) că a pătruns prin cuvinte ca rus. *dikomán* „liederlicher Mensch“, serb. *vukomán*, în care suf. ar fi *-man*, nu se poate susține. Unde au pătruns aceste cuvinte și cine le cunoaște în limba română? Căci numai existând în limba noastră cuvinte în care am bănuî măcar, că ar fi acest sufix *-man*, am putea zice că prin ele s'a introdus la noi. Și apoi în formele rus. și serb. este suf. *-man*? Intre exemplele citate de Pascu, nu toate au sufixul *-(o)man*, ci sânt sau cuvinte pătrunse la noi neschimbate din alte limbi (de ex. *caraman*, *dușman*) ori au suf. *-(e)an* (*șoiman*). Altele sânt obscure și numai terminațiunea *-(m)an* le apropie de cele care au evident sufixul *-mán* (: *hoțoman*, *gogoman* etc.).

la om și la oi, cu ceva de culoare brună, neagră, în felul celor ce am văzut la descrierile frumuseții fizice, în poezia populară. Acest „ceva“ poate fi o pasăre (comp. „perișorul lui, pana corbului“; *Coarba*, nume de câine etc.), o floare (: „albastru ca cicoarea“), sau mai ales un fruct. Comparația din urmă se întâlnește în multe cazuri: *ochi ca murele*, arom. *murnu* „brun“¹ (< lat. *morinus, din *mora*), alb. *Vars* „cu pete negre ca boabele de laur“ (< lat. *laurus*); sau alte cazuri, precum *coașin* „ayant le museau de couleur rougeâtre (en parlant d'une brebis)“, megl., arom. *coașin* „ayant des taches rougeâtres sur la tête“ (oaie) < lat. *coccinus*² (< *coccum*) ș. a.³

Explicațiile date până acum n'au convins pe nimeni. Un lat. vulg. din care ar fi rezultat obscurul lat. med. *laius*, nu poate fi luat în seamă, fiindcă nu se știe sensul acestuia (v. și DR. IV, 722 sqq.). V. gr. *λάγεις* despre care Diculescu (DR. IV, 440) crede că ar fi acel *laius*, este atestat alături de *κρέας* (*λάγειςον*), sau numai *λάγεια* „chair de lièvre“, ca lat. *leporina*. Dar n'am întâlnit în graiul păstoresc niciodată vre-o comparație, vre un nume de oaie sau de câine care să amintească, pe departe măcar, vre-o legătură cu ideea de culoare ori de făptură a iepurelui. Există *Iepure* ca nume de persoană, de sigur pornindu-se de la ideea de fricos. Și prea sigură nu este nici dezvoltarea formală de parece căderea lui -γ- nu este o regulă. Considerațiunile semantice amintite sânt, cred, greu de înlăturat.

S. Pușcariu (în DR. IV. 722 sqq.) pe baza mai multor atestări, scoate în evidență sensurile de „negru“, „pătat cu negru“ (foarte rar). „amestecat cu negru“, „cenu-

¹ Cf. Candrea-Densusianu, *Dict. et.*, 177.

² *Ibid.*, 3822.

³ Exemplele se pot înmulți. Copenhaga, acestea și studiile lui Rohlfis asupra dialectelor și infl. grec. în Italia sudică, și vezi, mai în urmă *La terminol. past. dei Greci di Bova* (Revue linguist., 1926, t. II, 271 sqq., cu nume de oi, capre etc. de la nume de plante, fructe etc. (: castană, mură, etc. etc.); Tot așa în C. Hoëg, *Le Saracatsans*, 2 vol., cu o recenzie de Th. Capidan în DR. IV. 692 sqq.

și” și chiar „sur“. Este de altfel cunoscută elasticitatea aceasta semantică la cuvintele care designează o culoare închisă (comp. *brun*, „castaniu“ ș. a.). Ca etimologie propune lat. *labes*, un subst. feminin la origine, întrebuintat ca termen de comparație fără să fie adjectivizat (un *labes ar da *laib), cum se întâmplă în expresii ca „a se face foc“, „a face bucăți“ (pe cineva), „pulbere“ etc. ; „cal graur“ (ca graurul) ș. a. Nu văd însă un exemplu care să fi dat naștere unui adjectiv propriu zis, cum este astăzi *laiu* în aromână. Și forma aceasta trebuie socotită mai veche.

Lat. *labes* înseamnă și „tache, souillure“, „deshonneur“ (deci nu „pată neagră“, cum crede Pușcariu), iar sensurile proprii ale cuvântului sânt „chute“, „ruine“, „degât“.

Din cauza acestor fapte nu pot crede în derivarea din *labes*.

Geograficește, fiind răspândit la Albanezi, Greci, vital la Aromâni și apoi la Dacoromâni, presupune origine balcanică.

Deci poate fi și v. grecesc.

Tinând acum samă de felul cum se nasc unele nume de culori, nu e greu de gândit la un fruct din regiunile mediteraneene, în Balcani, ca și în Italia.¹

Este *măslina*, lat. *oliva*, v. gr. ἔλαια. A zice *măslinie* unei fețe, este foarte natural. Trebuiește însă precizat că toate comparațiile, cel puțin în limba și poezia populară română se fac cu fructele coapte, nu cu cele verzi (comp. ochișorii ei, două mure coapte ; „roșu ca un măr“ — copt; ca o cireasă etc.).

E adevărat ca măslinile se culegeau în trei serii, ca *olivae albae*, *acerbae* (necoapte), ca pârguite *olivae fuscae*, *variae* și coapte de tot *olivae nigrae*, care se consumă și la noi, sărate și care le mânca și altădată poporul de jos.²

¹ V. *Larousse Agricole*, s. v. *olive*.

² Cf. *Diet. des Antiquités* (Daromberg Saolio) s. v.

Ca să zici de un om că e oacheș la față, îl compari cu fructul (*mura, porumba* etc.) de culoarea lui cea mai intensă și așa cred că a fost cazul și cu măslina.

În același timp sensurile scoase la iveală și de S. Pușcariu („negru — pătat cu negru — sur“) se potrivesc cu culoarea măslinei, cum de ex. arată it. dial. *alivastro* (olivastro) „del colore d'olivo che tende al scuro“¹. Dar în v. gr. ἐλαία însemna și „tache sur la peau“, „naevus“, „macula ingenita“² (τας ἐν τῇ ῥινὶ ἐλαίας μελαίνας).

Deci un adj. *ἐλαίος devenit în v. gr. *ἐλαϊος³ lat. vlg. *laius*, -a, prin afereza lui e-, cu sensul de „măsliniu“ a putut exista⁴, fiind vorba de un fruct foarte răspândit și cunoscut, iar cuvântul având o familie bogată de derivate, arătând unele și culoarea (: lat. *oleaginus*, v. gr. ἐλαϊώδης și comp. ἐλαίος: „sorte d'oiseau“).

Afereza se găsește în gr. mod. λαδί „ulei“ și în o formă din s. X *ladion* „eliu“ (= ἔλασον, ἐλάδιον)⁵.

În ce privește posibilitatea venirii acestui termen, din sfera culturii măslinilor, ar veni în sprijin și rom. (a)-*murg, murgă*, dedus din v. gr. ἀμόργη, lat. (*amurea*).

Explicarea dată se sprijinește astfel, ca fapt, geograficește și formal.

4. Țărcători = țărcăitori.

Asupra acestei corectări avem de spus și ceva de ordin metodic, cu privire la culegerea și interpretarea textelor populare.

Forma se întâlnește într'o variantă a Mioriței, unde este vorba de cele trei momente ale zilei :

Oile pornind . . .

Ș'apoi sue și coboară,

¹ G. Malara, *Vocab. dial. calabro-veggio-it.*, 1909, p. 15.

² Cf. *Thes. l. gr.* s. v.

³ Cf. forma ion. ἐλαά < ἐλαία κίω, κλάω = κίω, κλαίω; αἰερός = ion. αἰερός etc., apoi ἐλαῖς; ἐλαῖνος < ἐλαία etc.

⁴ Să fie acel obscur lat. med. *laius* < *ἐλαχίος?

⁵ V. *Corp. Gloss. lat.* III, 567; VI 381 și Heraeus, *Index*, VII. 2. p. 510.

Zi mare de vară,
 Din vărsat de zori.
 Pân la țarcători
 Și din țarcători
 Pân la ciniori...

Nu începe nici o îndoială că este vorba de amiazi, adică de timpul când se mulg oile, la amiazi, căci uneori se zice în graiul păstoresc „pe vremea mulsului, la mulș“, ca adaos pe lângă „amiaz“, „seară“ etc. Necesitatea unei rime la *zori* „cântători“ (dimineața) și la „ciniori“ (seara, la cină) a găsit potrivit acest cuvânt care ar fi avut un core-spondent, analog cu „cântători“ zori și „ciniori“, în *mulgători*, dacă acesta n'ar însemna precis „păstori care mulg“. De aceea poetul popular, păstor probabil, a întrebuițat un cuvânt mai rar. Acesta este a *țarcăi*, „a mulge“, cu unanța de „a mulge o țară“ și se întrebuițează în Ardeal și în Muntenia, când e vorba de vacă sau oaie de la care nu se așteaptă mult lapte. Mai ales toamna, când oile au puțin lapte se zice „le mai țarcăim“ (mai rar, câte-o dată pe zi. etc.).

Cuvântul este onomatopeic și n'are nimic a face cu țarc¹, cum a înțeles culegătorul, talmăcind *țarcători* prin „în amurg, când se închid oile la stână“. De altfel a priceput greșit întreg pasagiul și de aceea a transcris rău *sâniori*, cuvânt neexistent, în loc de *ciniori*, corectat astfel just de d. Densusianu². Traducând pe *sâniori*, tot greșit, prin „răvărsat de zori“, a falsificat și pe *țarcători*³, zicându-i „amurg“ și uitând că e vorba de trei momente ale zilei, împărțită după cele trei mulșori: dimineața („la cân-

¹ Cum absolut greșit a fost interpretat și de d. Caracostea: „când oile stau închise în țarc [la amiaz] până pornesc și se odihnesc ciobanii“.

² *Vieața Păst.*, o. c., p. 128.

³ E probabil să fi fost în viers chiar *țarcători*, deși ar ieși o silabă mai mult, ceea ce se întâmplă des în poezia populară. E posibil însă și o adaptare a acestui participiu la cele din verbe de conj. I-III: *cântători*, *mulgători* etc.

tători, în zori“), amiaza (la muls, la „fărcători”) și seara când merg oile în „cină“, la porneala de noapte.

Seara și mai ales noaptea se închid oile în țarc, la târle mici, de sat, dar nu la târle mari. De aceea probabil a creiat culegătorul sensul de „când se închid oile în țarc“. În limba românească nu există un derivat *a fărcă „a închide un țarc“, dar există *a fărcăi*, a face să *ciurue*¹ laptele“.

Iar la amiazi, vara, nu se închid nici odată în vreun țarc, fiindcă e cald și oile trebuiesc lăsate să se miște libere, să se scocioare, să nu stea înghesuite, fiindcă se „zăpușesc“. Realitatea vieții păstorești deci respinge și ea un *fărcători* cu sens de „închizători în țarc“, la amiazi, lucru dovedit și prin neexistența verbului *fărcă, în graiul viu.

Faptul acesta ne face să privim cu neîncredere felul cum s’au cules și transcris atâtea texte de literatură populară. Mulți culegători au mania de a căuta să înțeleagă și să îndrepte, după mintea lor, forme de limbă și versuri obscure, în loc să le lase așa cum le-au auzit și să mărturisească în note că nu le-au priceput.

Aceeași greșală o fac apoi unii interpretatori, care necunoscând bine terminologia diverselor ocupațiuni, cum este mai cu seamă păstoritul, precum și faptele și lucrurile la care se referă cuvintele, încearcă totuși să dea explicațiuni. Dar cum poți explica ceea ce nu cunoști?

În felul cum am publicat colecția de literatură populară a Românilor din Serbia, am arătat cred, destul de atent, metoda de a reda exact, fie că înțelegi ori nu, atât diverse cuvinte cât și versurile obscure, sau cele care nu se potriveau ca număr de silabe. N’am schimbat, nici n’am interpretat ceea ce n’am știut ori n’am înțeles, deși cunoșteam bineșor dialectele noastre dacoromâne.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹ Că picuratul laptelui în găleată, a putut da naștere unui verb onomatopeic, cum este *fărcăi*, ne arată și alte exemple. Astfel găsim chiar în o variantă a Mioriței (XV la Dens., o. c. II, p. 141): Să mă ’ngroape ’n ușa strungii, S’aud oile mulgând Și laptele *ciuruind*. — V. despre alte forme identice (cioroi, țutur, etc.) ceea ce am spus în *Dacoromania* I, p. 250 ș. u.

Conștiințiozitatea acestea însă a lipsit multor culegători de folclor românesc, defect explicabil probabil prin credința că producțiunile populare trebuie să fie și frumoase iar ei trebuie să înțeleagă tot ce aud.

G. GIUGLEA.

Primul dicționar de științe naturale române.

„Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae“ de Gh. Șincai.

Scriind la 1921 un mic studiu asupra „Istoriei naturii sau a firei de Gh. Șincai“¹ am arătat, că în biblioteca episcopiei române gr. cat. din Oradea-Mare se păstrează și un vocabular manuscris de istorie naturală de același autor, cum era de altfel cunoscut acest lucru dintr'un Raport al lui *Densușianu* (p. 208) și din Istoria literaturii române de *N. Iorga*².

Fiind în toamna anului 1916 „evacuat“ oficial împreună cu toți profesorii din Blaj la Oradea-Mare, am avut prilej să cunosc și să-mi copiez acest Vocabular prin bunăvoința Pr. Sf. Episcop Dr. *Demetriu Radu* de pie memorie și a Ilustr. Sale Dr. *Jacob Radu*, canonic prelat papal, însă abia acum m'am hotărît să public acest vocabular, văzând interesul ce se deșteaptă tot mai mult la noi pentru istoria științelor, în urma activității Institutului de Istoria medicinei de la Universitatea din Cluj, condus sub auspiciile d-lui prof. Dr. *I. Guiart* de la Lyon de d-l docent Dr. *V. Bologa*.

Vocabularul lui *Șincai* este un manuscript în octav. Partea primă, pag. 1—15 este vocabular latin-român-maghiar-german. Partea a doua cuprinde pe pag. 17—31 vocabularul român-latin-maghiar-german. Textul românesc este scris cu cirilele mărunte și citește cunoscute ale lui *Șincai*.

Mai jos public numai vocabularul latino-român, pen-

¹ Al. Borza, *Prima istorie naturală românească — Istoria naturii sau a firei de Gh. Șincai* —, în „Transilvania“, vol. III (1921), No. 10—12, p. 825—836.

² Vol. II, p. 205.